

УДК 338.436.33.

М. М. Жибак,

д. е. н., професор, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"

ORCID ID: 0000-0002-1765-820X

І. О. Федуняк,

к. е. н., доцент, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"

ORCID ID: 0000-0002-8399-5167

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.4.3

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

M. Zhybak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, SS of NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

I. Feduniak,

PhD in Economics, Associate Professor, SS NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

ECONOMIC EFFICIENCY OF GRAIN PRODUCTION IN AGRICULTURAL ENTERPRISES OF TERNOPIL REGION

У статті розглянуто науково-практичні засади формування ефективного виробництва зерна. Проаналізовано основні показники економічної ефективності аграрного виробництва з урахуванням регіональних особливостей.

Проведено аналіз сучасного стану виробництва й економічної ефективності зерновиробництва в аграрних підприємствах Тернопільської області.

Обґрунтовано напрями збільшення виробництва і поліпшення якості сільськогосподарської продукції за умови одночасного зменшення затрат праці і матеріальних засобів на одиницю продукції. Обґрунтовано систему показників, які відображають рівень економічної ефективності виробництва та реалізації зерна, що дозволяють виявити шляхи її підвищення.

Визначено основні причини зниження рівня реалізації виробленої продукції. Встановлено особливості ціноутворення на продукцію сільськогосподарських підприємств на ринку зерна.

Проаналізовано основні фактори, які впливають на ефективність виробничої діяльності. Запропоновано шляхи підвищення ефективності виробництва зерна з метою посилення їх конкурентоспроможності на ринку.

Обґрунтовано організаційно-виробничий інструментарій для підвищення ефективності виробництва зерна в аграрних підприємствах.

The article considers the scientific and practical principles of forming efficient grain production. The main indicators of economic efficiency of agricultural production are analyzed taking into account regional features.

The priority of the grain industry through food security has been determined. The analysis of the current state of production and economic efficiency of grain production in the agricultural enterprises of Ternopil region is carried out. The main indicators and indicators of grain market functioning are characterized. It is established that the increase in gross and marketable production of cereals is due to increased economic efficiency of production.

The directions of increase of production and improvement of quality of agricultural production at simultaneous reduction of labor costs and material means per unit of production are substantiated. It is determined that in order to obtain stable yields, producers should not rely only on favorable weather conditions in the season, and the use of one variety not every year will bring a high gross grain harvest with well-defined sowing dates and sowing rates. The system of indicators that reflect the level of economic efficiency of grain production and sales, which allow to identify ways to increase it, is substantiated.

The main reasons for the decrease in the level of sales of manufactured products are identified. The peculiarities of pricing for the products of agricultural enterprises on the grain market are established.

The main problems affecting the reduction of grain production efficiency are described. Ways to increase the efficiency of grain production in order to strengthen their competitiveness in the market are proposed.

It is established that the priority measures that ensure a significant increase in crop production are the introduction of a rational rate of organic and mineral fertilizers in the soil, reducing dependence on weather factors through the introduction of resource-saving technologies for growing plants. The main factors influencing the efficiency of production activity are analyzed. Organizational and production tools for improving the efficiency of grain production in agricultural enterprises are substantiated.

Ключові слова: зерновиробництво, інновації, економічна ефективність, посівні площі, урожайність, валовий збір, ціна.

Key words: grain production, innovations, economic efficiency, sown areas, yield, gross harvest, price.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Важливим економічним аспектом, який гарантує державну незалежність є продовольча безпека. У її досягненні і підтримці велику роль відіграє агропромисловий комплекс, оскільки є найважливішим сектором економіки України загалом.

Особливе місце у структурі агропромислового комплексу посідає зернопродуктовий підкомплекс. Світова практика доводить, що саме ринок зерна є відображенням розвитку сільського господарства, оскільки включає левову частку всіх елементів ринкових відносин.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченню теоретичних та методологічних аспектів підвищення економічної ефективності зерновиробництва присвячені роботи таких провідних учених-економістів: В.Г. Андрійчук, В.І. Бойко, О.В. Боднар, С.М. Кваша, П.Т. Саблук, О.В. Олійник, С.М. Чмирь, Ю.А. Філімонов, О.М. Шпичак, О.В. Шубравська та багато інших. Але на сьогодні низка проблем залишаються малодослідженими та вимагають подальшого наукового обґрунтування і практичного вирішення. Зокрема це стосується питання підвищення економічної ефективності виробництва зерна на рівні окремих областей.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних підходів з розробкою практичних рекомендацій для забезпечення ефективного розвитку зернового господарства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У масштабі економічного розвитку країни та її економічного потенціалу, зернове господарство виступає джерелом поліпшення ресурсного та розвитку експортного потенціалів.

Як показують дослідження науковців, зерновиробництво є головною галуззю землеробства України і саме тому зернові культури за питомою вагою у структурі посівних площ займають левову частку [1—3].

Зернове господарство є пріоритетною галуззю аграрної економіки України, адже забезпечуючи продовольчу безпеку країни, воно також становить основу розвитку національного агропродовольчого ринку. В умовах сьогодення випуск конкурентоспроможної продукції зернової галузі можливий тільки на основі здійснення інноваційної діяльності в аграрних підприємствах.

На основі зернового сектору формується пропозиція та вартість основних продовольчих груп товарів, що передусім стосується продуктів переробки зерна та фуражного зерна для тваринництва, забезпечення доходів сільськогосподарських виробників, вагомий поштовх у розвитку сільських територій та забезпечення валютних надходжень за рахунок експорту.

Розвиток зернового господарства відбувається завдяки підвищенню економічної ефективності виробництва зерна, що дає можливість забезпечити збільшення валової та товарної продукції зернових культур, змінити матеріально-технічну базу галузі.

Стосовно ефективності сільського господарства загалом, то С.В. Мочерний у еконо-

Таблиця 1. Динаміка посівних площ зернових культур в аграрних підприємствах Тернопільської області, тис. га

Показники	Роки					Відхилення (+,-) 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Культури зернові та зернобобові – всього	313,5	330,6	317,9	325,0	326,1	12,6
з них: пшениця	143,6	160,0	137,9	139,8	161,9	18,3
ячмінь	48,6	55,7	55,7	65,9	67,1	18,5
жито	0,4	0,3	0,6	1,0	1,1	0,7
овес	2,1	2,3	1,8	1,2	1,1	-1
кукурудза на зерно	102,0	94,1	91,9	91,5	84,0	-18
гречка	7,9	6,8	8,2	4,2	1,7	-6,2
культури зернобобові – всього	8,7	11,2	21,8	21,2	8,8	0,1
у т.ч. горох	6,9	9,1	19,3	18,0	7,5	0,6
вика	0,6	0,5	0,2	0,2	0,1	-0,5

Джерело: проаналізовано на основі даних [3].

мічній енциклопедії визначає її як "результативність господарської та фінансової діяльності суб'єктів господарювання, здатних забезпечити високі показники продуктивності праці, зростання фондівіддачі та зниження собівартості, зростання рентабельності та врожайності сільськогосподарських культур та ін." [4, с. 514].

Підвищуючи економічну ефективність виробничих процесів, при врахуванні економії витрат, можна максимально збільшити виробництво валової продукції, що в свою чергу дає можливість в отриманні більшої суми грошових надходжень для аграрних підприємств.

Економічна ефективність виробництва відображає результати діяльності галузі рослинництва з виробництва зернових культур, необхідних господарству, використовуючи виробничі ресурси та інноваційні технології. Критерієм відображення результатів виробництва є сукупність найважливіших економічних показників, що дають можливість визначити ви-

користання трудових, матеріальних та фінансових ресурсів.

Структура посівних площ зернових культур за останні роки зазнала певних змін.

У 2019 році, в загальному по зернових культурах проявляється тенденція до зростання посівної площі на 12,6 тис. га відносно 2015 року. У розрізі за окремими культурами відбулося зростання посівної площі під пшеницею на 18,3 тис. га, ячмінь — 18,5, жита — 0,7, та зернобобових культур на 0,1 тис. га. Але все ж під деякими культурами посівні площі зменшуються, зок-

рема під овес, кукурудзу на зерно та гречку на 1, 18 та 6,2 тис. га відповідно.

Одним із основних показників, який відображає рівень виробництва продукції рослинницької галузі є урожайність, а саме це відносний показник стану й розвитку галузі, в якому відображено природно-економічний потенціал та стан організаційно-господарської діяльності аграрних підприємств. Адже загальновідомим є той факт, що максимізувати валовий збір продукції не застосовуючи екстенсивного шляху виробництва можливо завдяки вищій урожайності культур.

За досліджуваний період урожайність основної частини зернової продукції зазнала позитивних змін. Найбільше зросла урожайність жита — на 15,2 ц/га, а також урожайність кукурудзи на зерно — на 32,4 ц/га.

Для отримання стабільних врожаїв виробникам не слід покладатися тільки на сприятливі погодні умови в сезоні, а використання одного сорту не кожного року принесе високий валовий

Таблиця 2. Динаміка урожайності сільськогосподарських культур в аграрних підприємствах Тернопільської області, ц/га

Показники	Роки					Відхилення (+,-) 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Культури зернові та зернобобові – всього	55,0	58,1	64,7	64,4	65,1	10,1
з них: пшениця	53,2	53,1	61,6	56,9	55,9	2,7
ячмінь	50,4	51,6	60,0	47,2	52,8	2,4
жито	28,5	53,9	61,2	56,2	43,7	15,2
овес	29,7	29,5	30,2	23,2	27,3	-2,4
кукурудза на зерно	65,9	77,4	83,3	99,6	98,3	32,4
гречка	8,5	11,0	13,0	14,6	10,6	2,1
культури зернобобові – всього	32,2	34,1	40,4	28,6	31,2	1
у т.ч. горох	36,2	37,9	43,2	30,4	31,7	-4,5
вика	14,6	14,9	20,1	15,5	9,9	-4,7

Джерело: проаналізовано на основі даних [3].

вий збір зерна при достатньо точно визначених термінах сівби, нормах висіву тощо.

Підвищення врожайності зернових культур в області можна досягти, використовуючи резерви виробництва, пов'язані з інноваційністю галузі, а саме: використання новітніх засобів захисту і регуляторів росту рослин; раціональний підбір сортів та відповідних технологій, пристосованих до застосування в різних ґрунтово-кліматичних зонах; скорочення втрат врожаю при збиранні. За рахунок цих заходів можна одержати приріст врожаю 25,5 ц з 1 га [5].

Підсумковою складовою виробничого процесу вирощування сільськогосподарських культур, де тісно взаємодіють економічний і біологічні процеси відтворення є показник валового збору.

Зважаючи на збільшення посівних площ, динаміка валових зборів більшості зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області у 2019 р. зросла порівняно із 2015 р., а саме пшениці на 3987, ячменю — 193, жита — 36, кукурудзи на зерно — 1532, тис. ц., але не може залишатися осторонь і той факт, що відбулося значне зменшення валових зборів вівса, гречки та зернобобових, відповідно на 31; 49 та 6 тис. ц.

Пріоритетними заходами, які забезпечують вагомий приріст продукції рослинництва та зерновиробництва зокрема — це внесення у ґрунт раціональної норми органічних і мінеральних добрив. Тільки на основі підвищення родючості ґрунтів можна суттєво збільшити виробництво продукції рослинництва не розширюючи площі посіву. Застосування добрив під зернові культури повинно забезпечувати оптимальне живлення рослин для досягнення високих урожаїв [6]. Удобрені в оптимальних нормах посіви стійкіші до хвороб, шкідників та краще переносять морози.

Важливим показником, який є основою інноваційності розвитку галузі та дає можливість забезпечити економію ресурсів, підвищити урожайність культур та родючість ґрунтів, покращити параметри якості, а також зменшити залежність від погодних факторів

Таблиця 3. Динаміка валових зборів зернових культур у аграрних підприємствах Тернопільської області, тис. ц

Показники	Роки					Відхилення (+,-) 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Культури зернові та зернобобові – всього	17241	19208	20566	20938	21228	3987
з них:						
пшениця	7641	8496	8489	7952	9050	1409
ячмінь	2451	2879	3345	3113	3544	1093
жито	11	18	35	57	47	36
овес	63	69	53	27	32	-31
кукурудза на зерно	6726	7289	7658	9117	8258	1532
гречка	67	74	106	61	18	-49
культури зернобобові – всього	280	383	880	608	274	-6
у т.ч. горох	249	345	831	547	239	-10
вика	9	7	4	2	1	-8

Джерело: проаналізовано на основі даних [3].

є впровадження ресурсоощадних технологій вирощування культур. Такі технології дають можливість замінити таку енергоємну операцію, як оранка, не обертаючи верхнього шару ґрунту, культивування чи обробіток дисковими боронами, або застосування прямої сівби.

Для виробничого процесу важливе значення має обсяг реалізації виробленої продукції, адже отримані кошти від продажу товару забезпечують прибуток та процес розширеного відтворення.

У продовж 2019 року порівняно із 2015 роком обсяги реалізації зернових культур аграрними підприємствами зменшились на 114,7 тис. тонн, де основною причиною цього є відсутність досконалої системи для стабільних шляхів реалізації виробленої продукції та реалізації через посередників. Необхідно відмітити, що відбувся значний спад обсягів реалізації кукурудзи на зерно, саме на 146 тис. тонн, що пов'язане із насиченням даним продуктом певних зарубіжних ринків.

У сучасних умовах господарювання основним завданням аграрних підприємств є розв'я-

Таблиця 4. Динаміка обсягів реалізації сільськогосподарської продукції за всіма напрямками, тис. т

Показники	Роки					Відхилення (+,-) 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Культури зернові та зернобобові – всього	1700,2	1306,1	1320,1	1395,4	1585,3	-114,7
з них:						
пшениця	648,0	602,0	571,1	598,2	651,0	3,0
ячмінь	212,0	212,0	242,0	205,0	234,1	22,1
жито	1,0	1,4	2,3	6,7	2,8	1,8
овес	3,3	1,3	1,4	1,9	1,2	-2,1
кукурудза на зерно	815,8	466,9	450,4	524,9	669,8	-146
гречка	4,6	4,2	4,4	3,0	2,1	-2,5
культури зернобобові – всього	15,4	18,0	48,4	55,3	23,6	8,2

Джерело: проаналізовано на основі даних [3].

Таблиця 5. Середні ціни реалізації зернових культур аграрними підприємствами Тернопільської обл., грн/ц

Показники	Роки					Відхилення (+,-) 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Культури зернові та зернобобові – всього	2680,0	3177,9	3668,4	4275,0	3859,3	1179,3
з них:	2527,7	3006,7	3654,8	4391,4	4062,8	1535,1
пшениця						
ячмінь	2841,8	2981,0	3720,3	4926,8	4224,6	1382,8
жито	2307,8	2929,7	4200,5	3156,1	5253,4	2945,6
овес	1867,3	2916,3	2707,5	3847,4	4757,5	2890,2
кукурудза на зерно	2682,6	3311,4	3380,8	3814,8	3450,7	768,1
гречка	7395,9	11893,1	10197,9	6385,0	7069	-326,9
культури зернобобові – всього	5512,5	5747,8	5648,3	4996,8	5576,0	63,5

Джерело: проаналізовано на основі даних [3].

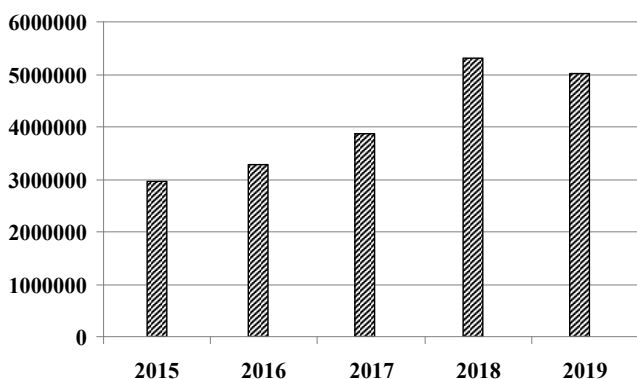

Рис. 1. Собівартість реалізованої продукції, тис. грн

Джерело: проаналізовано на основі даних [3].

зання проблеми ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, адже враховуються не тільки витрати плюс прибуток, але і закони ринкової економіки.

Ринки сільськогосподарської продукції є максимально наближеними до ринків досконалої (чистої) конкуренції, крім того, ціна на продукцію сільського господарства значною мірою залежить від різноманітних посередників, трейдерів і переробників [7, с. 41]. Загалом у

сфері сільського господарства існують такі основні підходи до формування ціни, як витратний, орієнтований на ринковий попит та орієнтований на конкуренцію [8, с. 218]. Аналізуючи середні ціни у 2019 р. на зернові культури у порівнянні з 2015 р., можна констатувати їх загальне зростання.

Ціна 1 центнера зернових та зернобобових загалом у 2019 році відносно 2015 року збільшилася на 1179,3 грн, а особливо зросли ціни реалізації жита та вівса, відповідно на 2945,6 та 2890,2 грн, що дає потенційні можливості для майбутніх товаровиробників.

Рівень цін та обсяги реалізованої продукції спричинили відповідні фінансові результати реалізації сільськогосподарської продукції.

Ключовою складовою успіху у конкурентній боротьбі є рівень собівартості продукції, в якій акумулюється ефективність використання усіх факторів виробництва.

За досліджуваній період собівартість реалізованої продукції зросла на 2051406,3 тис. грн. Різке зростання собівартості продукції пов'язане із впливом такого економічного фактору, як зростанням цін на матеріально-технічні ресурси, нафтопродукти та надані послуги.

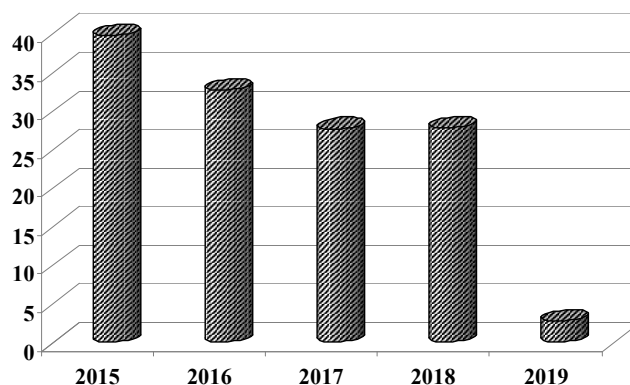

Рис. 2. Динаміка рівня рентабельності, %

Джерело: проаналізовано на основі даних [3].

Показником економічної ефективності виробництва продукції є рентабельність виробництва. Цей показник не тільки відображає матеріально-грошову форму виробничого процесу, але і показує вміння працювати в ринкових умовах, адже його зростання чи спад характеризує прибутковість або збитковість господарювання.

Рівень рентабельності за досліджуваний період зменшився на 37,1 %. Цей показник відображає, наскільки прибутковою є діяльність підприємства, адже чим вищий коефіцієнт рентабельності, тим ефективнішою є діяльність. Тому сільськогосподарським виробникам необхідно зменшувати витрати на виробництво та реалізацію продукції з одночасним збільшенням обсягів.

ВИСНОВКИ

В умовах сьогодення ефективність виробництва зернових культур дає можливість охарактеризувати його конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Це визначає здатність до розширеного відтворення, можливість збільшення обсягів виробництва, забезпечення новими робочими місцями, розвиток сільських територій та зростання добробуту. Зерновиробництво в аграрних підприємствах Тернопільської області є однією з основних галузей, які забезпечують прибутковість виробників. Дослідження доводять, що до основних факторів, які мають позитивний вплив на економічну ефективність виробництва зерна відносять не тільки збільшення площі посіву, але і впровадження інноваційних технологічних процесів, що дають змогу отримати високі прибутки не сподіваючись на сприятливі кліматичні умови.

Результати проведених досліджень свідчать, що для підвищення врожайності, яка дасть можливість суттєво покращити зростання ефективності виробництва зернових культур відносять: оптимізацію режиму живлення рослин на основі раціональних норм, використання високоврожайних сортів та гібридів для відповідних районуваних зон, застосування раціональних схем розміщення рослин за кращими попередниками в системі сівозмін, скорочення кількості агротехнічних заходів обробітку ґрунту, застосування інтегрованих систем захисту рослин, дотримання своєчасності виконання всієї сукупності технологічних операцій, а також раціональне використання трудових, матеріальних та фінансових ресурсів.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. К., 2006. 512 с.

2. Бойко В.І. Зерно і ринок: монографія. К., 2007. 312 с.

3. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2019 рік. Державний комітет статистики України. Головне управління статистики в Тернопільській обл. Т., 2020. 224 с.

4. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін. К., 2000. 864 с.

5. Чмирь С.М. Напрямки підвищення ефективності зерновиробництва. Економіка АПК. 2007. № 8. С. 21—24.

6. Кучер С.В. Фактори впливу на стан зерновиробництва в Україні. Економіка АПК. 2004. № 1. С. 114—118.

7. Барилевич О.М. Особливості ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України. 2013. № 181. С. 38—44.

8. Коваленко О.Ю. Цінова конкурентоспроможність та особливості процесу ціноутворення на ринку сільськогосподарської продукції. Інноваційна економіка. 2013. № 3. С. 218—226.

References:

1. Andriychuk, V.H. (2006), *Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv* [Economics of agricultural enterprises], Kyiv, Ukraine.

2. Wojko, V. I. (2007), *Zerno i rynek* [Grain and market], Kyiv, Ukraine.

3. The Main Department of Statistics in the Ternopil region (2020), *Statystychnyi shchorichnyk Ternopilskoi oblasti za 2019* [Statistical Yearbook of Ternopil region for 2019], The Main Department of Statistics in the Ternopil region, Ternopil, Ukraine.

4. Mochernyy, S.V. (2000) *Ekonomichna entsyklopediya: T1* [Economic Encyclopedia: In three volumes. Vol. 1], Kyiv, Ukraine.

5. Chmyr', S. M. (2007), "Directions for improving the efficiency of grain production", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 21—24.

6. Kucher, S.V. (2004), "Factors influencing the state of grain production in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 114—118.

7. Barylovych, O. M. (2013), "Features of pricing on agricultural produce", *Naukovyj visnyk natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*, vol. 181, pp. 38—44.

8. Kovalenko, O. Yu. (2013) "Price competitiveness and features of process of pricing at the market of agricultural produce", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 3, pp. 218—226.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2021 р.